

verifimilius, hunc mentiri, cujus interesset, quam illum, qui id se rogasse scripisset, quod debuisset rogare. Addebat etiam, se in legem Voconiam juratum contra eam facere non aude- re, nisi aliter amicis videretur. Aderamus nos quidem adoles- centes, sed & multi amplissimi viri: quorum nemo censuit plus Fadiæ dandum, quam posset ad eam lege Voconia per- venire. Tenuit permagnam Sextilius hereditatem: unde, si fe- cutus esset eorum sententiam, qui honesta & recta emolumentis omnibus & commodis anteponerent, ne nummum quidem unum attigisset. Num igitur eum postea censes anxio animo aut sollicito fuisse? Nihil minus: contraque, illa hereditate dives: ob eamque rem latus. Magni enim aestimabat pecu- niam, non modo non contra leges, sed etiam legibus par- tam. Quæ quidem vel cum periculo est quærenda vobis. Est enim effectrix multarum & magnarum voluptatum.

Ut igitur illis, qui, recta & honesta quæ sunt, ea statuunt per se expetenda, adeunda sunt quævis pericula decoris hone- statisque causa: sic vestris, qui omnia voluptate metiuntur, pericula adeunda sunt, ut adipiscantur magnas voluptates; si magna res, magna hereditas ageretur, cum pecunia voluptates partantur plurimæ. Idemque erit Epicuro vestro faciendum, si suum finem honorum sequi volet, quod Scipioni magna gloria proposita, si Annibalem in Africam retraxisset. Itaque quantum adiit periculum? ad honestatem enim ille omnem conatum suum referebat, non ad voluptatem. Sic vester sapiens magno aliquo emolumento commotus, animi causa³⁹, si opus fuerit, dimicabit. Occultum facinus esse potuerit: gau- debit. Deprehensus, omnem pœnam contemnet. Erit enim instructus ad mortem contemnendam, ad exilium, ad ipsum etiam dolorem. Quem quidem vos, cum improbis pœnam pro-

li non negasse, cum ideo, quod rei non interfuerint, non potuerint vel negare vel affirmare? Davusius & alii, hac (ut opinor) ratione adducti, ex duobus tribuitur Mili pro- tulerant credobis, vice negabat; ut sit nemo nostrum credobis: Sed cum ceteri Mili uno ore habeant negabat, sic ope interpunctionis locus emendari possit, Quis enim redargue- ret? Nemo nostrum: negabat, eratque verifi-

milis &c. Nemo nostrum scilicet redargue- ret: negabat scilicet Sextilius. Pezirus.

³⁹ Animi causa] Lambinus maluit cum causa, Davusius sua causa, sed omnes codices scripti, cum causa, & recte: nam cum causa dimicatio idem est quod rationem habere di- micandi. Sic Cicero de Orat. II. 60. quod nos cum causa dicimus, ut proficiamus ali- quid, illi totum diem & sine causa. Idem.

proponitis, impatibilem facitis: cum sapientem semper boni quæ habere vultis, tolerabilem.

XVIII. Sed finge non solum callidum eum, qui aliquid im- probe faciat, verum etiam prapotentem: ut M. Crassus fuit, qui tamen⁴⁰ solebat uti suo bono: ut hodie est noster Pom- pejus, cui recte facienti gratia est habenda; esse enim quanti- vis vellet justus, iniquus poterat impune. Quam multa vero iniuste fieri possunt, quæ nemo possit reprehendere? Si te a- micus tuus moriens rogaverit, ut hereditatem reddas filiæ suæ, nec usquam⁴¹ id scripserit, ut scripsit Fadius, nec cuiquam dixerit: quid facies? Tu quidem reddes: ipse Epicurus fortas- se redderet: ut Sex. Peducaus, Sex. filius, is, qui hunc nostrum reliquit, effigiem & humanitatis & probitatis suæ fi- lium, tum doctus, tum omnium vir optimus & iustissimus, cum sciret nemo, eum rogatum a C. Plotio, equite Roma- no splendido, Nursino, ultro ad mulierem venit, eique ni- hil opinanti viri mandatum exposuit, hereditatemque red- didit. Sed ego ex te quæro (quoniam idem tu certe fecisses) nonne intelligas, eo majorem vim esse naturæ, quod ipsi vos, qui omnia ad vestrum commodum, & ut ipsi dicitis ad vo- luptatem referatis, tamen ea faciatis, e quibus appareat, non voluptatem vos, sed officium sequi? plusque rectam naturam, quam rationem pravam valere?

Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam, & velle aliquem imprudentem super eam assidere, cuius mors tibi emolumentum futura sit: improbe feceris, nisi monueris, ne assideat: sed impune tamen, scisse enim te quis coarguere possit? Sed nimis multa: perspicuum est enim, nisi æquitas, fides, justitia proficiantur a natura, & si omnia hæc ad u- tilitatem referantur, virum bonum non posse reperiri: deque his rebus satis multa in nostris de Republica libris sunt dicta a Lælio.

V 2 XIX. Trans-

⁴⁰ Quis tamen solebat uti suo bono] Id est, ea potestate, quam divitiæ ipsi & ho- nores dederant. Ironice hic potentia nimia Crassi dicitur ejus bonum: non opus igitur est, ut legamus bene uti suo bono, quod do- ctus vir quidam se probaturum dicit. Id.

⁴¹ Nec usquam id scripserit, ut scripsit Fa- dius] Vetus codex habet, nec usquam id scripserit factus, nec cuiquam &c. Judicent eruditiores: mihi sat est, quod reperi, bona fide indicasse. Morelius.

XIX. Transfer idem ad modestiam, vel temperantiam, quæ est moderatio cupiditatum, rationi obediens. Satisne ergo pudori consulat, si quis sine teste libidini pareat? An est aliquid per se ipsum flagitiosum, etiam si nulla comitetur infamia? Quid fortes viri? voluptatumne calculis subductis prælium ineunt, sanguinem pro patria profundunt: an quodam animi ardore atque impetu concitati? Utrum tandem censet, Torquate, Imperiosum ⁴² illum, si nostra verba audiret, tuamne de se orationem libentius auditorum fuisse, an meam; cum ego dicerem, nihil eum fecisse sua causa, omniaque reipublicæ; tu contra nihil, nisi sua? Si vero id etiam explanare velles, apertiusque diceres, nihil eum fecisse, nisi voluptatis causa, quo modo eum tandem laturum fuisse existimes?

Esto: fecerit, si ita vis, Torquatus propter suas utilitates: malo enim dicere, quam voluptates, in tanto præsertim viro: num etiam ejus collega P. Decius, princeps in ea familia consulatus, cum se devoveret, & equo admissio in mediam aciem Latinorum iruebat, aliquid de voluptatibus suis cogitabat? Nam ⁴³ ubi eam caperet, aut quando, cum sciret confestim esse moriendum? eamque mortem ardentiore studio peteret, quam Epicurus voluptatem petendam putat? Quod quidem ejus factum nisi esset jure laudatum, non esset imitatus quarto consulatu suo filius: neque porro ex eo natus, cum Pyrrho bellum gerens, consul cecidisset in prælio, seque e continenti genere tertiam victimam reipublicæ præbuisset.

Contineo me ab exemplis. Græcis hoc modicum est: Leonidas, Epaminondas, tres aliqui, aut quatuor. Ego, si nos colligere cœpero, perficiam illud quidem, ut se virtuti tradat constringendam voluptas. Sed dies me deficit: &, ut A. Varius, qui est habitus judex durior, dicere confessori solebat, cum, datis testibus, alii tamen citarentur, Aut hoc testium

⁴² Imperiosum illum] Cognomen T. Manlii Torquati, ejus, a quo Manliana imperia dicuntur infra, cap. 32. Solo Imperiosi nomine ipsum designat Plinius, lib. xxiii. c. 5.

⁴³ Nam ubi eam caperet] Paris. pr. tert. nisi ut eam. Pal. pr. ubi ut eam. Forfan ubi autem caperet. Alioquin eam potius fortississet Cicero. Davifius.

testium satis est, aut nescio, quid satis sit: sic a me satis datum est testium. Quid enim? te ipsum, dignissimum majoribus tuis, voluptatne induxit, ut adolescentulus eriperes P. Syllæ consulatum? quem cum ad patrem tuum retulisses, fortissimum virum, qualis ille vel consul, vel civis cum semper, tum post consulatum fuit! quo quidem auctore nos ipsi ea gessimus, ut omnibus potius quam ipsis nobis consuluerimus.

At quam pulchre dicere videbare, cum ex altera parte ponebas cumulatam aliquem plurimis & maximis voluptatibus, nullo nec præsentis, nec futuro dolore: ex altera autem, cruciatibus maximis, toto corpore, nulla nec adjuncta, nec sperata voluptate: & quærebas, quis aut hoc miserior, aut inferiore illo beator foret? deinde concludebas, summum malum esse dolorem, summum bonum voluptatem?

XX. Thorius Balbus ⁴⁴ fuit, Lanuvinus; quem meminisse tu non potes. Is ita vivebat, ut nulla tam exquisita posset inveniri voluptas, qua non abundaret. Erat & cupidus voluptatum, & cujusvis generis ejus intelligens, & copiosus: ita non superstitiosus, ut illa plurima in sua patria sacrificia & fana contemneret: ita non timidus ad mortem, ut in acie sit ob rempublicam interfectus. Cupiditates non Epicuri divisione finiebat, sed sua satietate. Habebat tamen rationem valetudinis: utebatur iis exercitationibus, ut ad cœnam & esuriens & sitiens veniret: eo cibo, qui & suavissimus esset, & idem facillimus ad concoquendum: vino, & ad voluptatem, & ne noceret. Cætera illa adhibebat, quibus demptis negat se Epicurus intelligere, quid sit bonum. Aberat omnis dolor: qui si adesset, nec molliter ferret; & tamen medicis plus, quam philosophis uteretur. Color egregius, integra valetudo, summa gratia, vita denique conferta voluptatum omnium varietate.

Hunc vero beatum ⁴⁵ oratio quidem vestra sic cogitat. E-

⁴⁴ Thorius Balbus fuit Lanuvinus] Extat Balbus I. S. M. R. hoc est, Juno Sospita, maxima Regina. Ursum.

⁴⁵ Hunc vero beatum] Lege, Hunc vos Lanuvii colebatur, cum pelle caprina signatum est, adjecta inscriptione, L. Thorius &c. T. Bentlejus.

go, huic quem anteponom, non audeo dicere: dicit pro me ipsa virtus: nec dubitabit isti vestro beato M. Regulum antepondere. Quem quidem, cum sua voluntate, nulla vi coactus, præter fidem, quam dederat hosti, ex patria Carthagine revertisset, tum ipsum, cum vigiliis & fame cruciaretur, clamat virtus beatiorem fuisse, quam potantem in rosa Thorium. Bella is magna gesserat; bis consul fuerat; triumpharat: nec tamen sua illa superiora tam magna, neque tam præclara ducebat, quam illum ultimum casum, quem propter fidem, constantiamque susceperat: qui nobis miserabilis videtur audientibus, illi perpetenti erat voluntarius⁴⁶. Non enim hilaritate, nec lascivia, nec risu, aut joco, comite levitatis, sed sæpe etiam tristes firmitate, & constantia sunt beati

Suprata per vim Lucretia a regis filio, testata cives, se ipsa interemit. Hic dolor populi Romani, duce & auctore Bruto, causa civitati libertatis fuit: ob ejusque mulieris memoriam primo anno & vir, & pater ejus, consul est factus. Tenuis L. Virginus, unusque de multis, sexagesimo anno post libertatem receptam, virginem filiam sua manu occidit, potius quam ea App. Claudii libidini, qui tum erat summo in imperio, dederetur.

XXI. Aut hæc tibi, Torquate, sunt vituperanda, aut patrocinium voluptatis repudiandum. Quod autem patrocinium, aut quæ ista causa est voluptatis, quæ nec testes ullos e claris viris, nec laudatores poterit adhibere? Ut enim nos ex annalium monumentis testes excitamus eos, quorum omnis vita consumpta est in laboribus gloriosis, qui voluptatis nomen audire non possent: sic in vestris disputationibus historia muta est. Nunquam audivi in Epicuri schola Lycurgum, Solonem, Miltiadem, Themistoclem, Epaminondam nominari: qui in ore sunt cæterorum omnium philosophorum. Nunc vero, quoniam hæc nos etiam tractare coepimus, suppeditabit nobis Atticus noster e thesauris suis, quos & quantos viros habe-

⁴⁶ Voluntarius] Nos, voluntarius, quam diti, quamque loci mens omnino flagitat. lectionem præstant C. C. C. & vetustiores e Davifus.

habere testium sat est. Nonne melius est de his aliquid, quam tantis voluminibus de Themista⁴⁷ loqui? Sint ista Græcorum: quanquam ab his philosophiam & omnes ingenuas disciplinas habemus: sed tamen est aliquid, quod nobis non liceat, liceat illis.

Pugnant Stoici cum Peripateticis. Alteri negant quidquam esse bonum, nisi quod honestum sit. Alteri, plurimum se, & longe, longeque plurimum tribuere honestati, sed tamen & in corpore, & extra, esse quædam bona. Et certamen honestum, & disputatio splendida: omnis est enim de virtutis dignitate contentio. At cum tuis cum differas, multa sunt audienda etiam de obscœnis voluptatibus, de quibus ab Epicuro sapissime dicitur. Non potes ergo ista tueri, Torquate, mihi crede, si te ipse, & tuas cogitationes, & studia perspexeris. Pudebit te, inquam, illius tabulæ⁴⁸, quam Cleanthes, sane commode, verbis pingere solebat. Jubebat eos, qui audiebant, secum ipsos cogitare pictam in tabula Voluptatem, pulcherrimo in vestitu & ornatu regali, in folio sedentem: præsto esse virtutes, ut ancillulas, quæ nihil aliud agerent, nullum suum officium ducerent, nisi ut voluptati ministrarent, & eam tantum ad aurem admonerent, (si modo id pictura intelligi posset) ut caveret, ne quid perficeret imprudens, quod offenderet animos hominum, aut quidquam, e quo oriretur aliquis dolor. Nos quidem virtutes, sic nata sumus, ut tibi serviremus: aliud negotii nihil habemus.

XXII. At negat Epicurus (hoc enim vestrum lumen est) quemquam, qui honeste non vivat, jucunde posse vivere. Quasi ego id curem, quid ille ajat, aut neget. Illud quæro, quid ei, qui in voluptate summum bonum putat, consentaneum sit dicere. Quid affers, cur Thorius, cur Postumius, cur Chius⁴⁹, cur omnium horum magister, Orata,

⁴⁷ Themista] Vide Menagium in Hist. Mulierum Philol.

⁴⁸ Tabule, quam Cleanthes] Tabellæ hujus & picturæ meminit D. Augustinus lib. v. de Civ. Dei, cap. 20. cujus verba hunc locum explicant. Morelius.

⁴⁹ Cur Chius] Apposui notam, quam ad

mendas indicandas consuetudo jam recepit. Antiquus liber nihil mutat; historia nihil, equidem quod meminerim, suppeditat. Quatuor puto colligi Epicuros, L. Thorium Balbum Lanvinum, de quo proxime mentio facta est; Postumium, quem ignoramus; Curium tertio loco si ponamus, (nec tamen

non iucundissime vixerit? Ipse negat, ut ante dixi, luxuriosorum vitam reprehendam, nisi plane fatui sint, id est, nisi aut cupiant, aut metuant. Quarum ambarum rerum cum medicinam pollicetur, luxuriæ licentiam pollicetur. His enim rebus detractis, negat se reperire in afortorum vita quod reprehendat. Non igitur potestis, voluptate omnia dirigentes, aut tueri, aut retinere virtutem. Nam nec vir bonus ac justus haberi debet, qui, ne malum habeat, abstinere se ab injuria. Nosti credo illud:

Nemo pius est, qui pietatem

Cave quidquam putes esse verius. Nec enim, dum metuit, justus est: & certe, si metuere destiterit, non erit. Non metuet autem, siue celare poterit, siue opibus magnis, quidquid fecerit, obtinere; certeque malet⁵⁰ existimari bonus vir, ut non sit, quam esse, ut non putetur. Ita, quod certissimum est, pro vera certaque justitia simulationem nobis justitiæ traditis; præcipitisque quodam modo, ut nostram stabilem conscientiam contemnamus, aliorum errantem opinionem aucupemur. Quæ dici eadem de cæteris virtutibus possunt: quarum omnium fundamenta vos in voluptate, tanquam in aqua ponitis.

Quid enim? fortemne possumus dicere eundem illum Torquatum? delector enim, quanquam te non possum, ut ais, corrumpere: delector, inquam, & familia vestra, & nomine. Et hercule mihi vir optimus nostrique amantissimus, A. Torquatus, versatur ante oculos: cujus quantum studium & quam insigne fuerit erga me temporibus illis, quæ nota sunt omnibus, scire necesse est utrumque vestrum. Quæ mihi ipsi, qui volo & esse & haberi gratus, grata non essent, nisi cum perspicerem mea causa mihi amicum fuisse, non sua: nisi hoc dicis,

Curius a cur Chius longe distat) cum esse dicemus de quo legimus in Pediano verticillum istum Calvi,

Et talis Curius peregrinus.

C. vero Sergius Orata nominatur a Cicerone lib. III. Offic. cap. 16. & Valerio lib. IX. cap. I. *Manutius*. Quod legitur, *Chius*, arbitror, mendam esse. Cur autem arbitror, facit locus Plinii, lib. IX. cap. 55. ubi ait,

mutrenatum vivarium ante alios excogitasse C. Hirium. Itaque forsitan pro Chius, legendum C. Hirius. Morel.

⁵⁰ *Malet existimari bonus vir, ut non sit; quam esse, ut non putetur.] Probitatis famam probitati anteponeat. Malet existimari bonus vir, quamvis non sit; quam esse talis, eo modo, eo pacto, ea conditione, ut non putetur esse vir bonus. Passerat.*

dicis, sua, quod interest omnium recte facere. Si id dicis, vicimus. Id enim volumus, id contendimus, ut officii fructus sit ipsum officium. Hoc ille tuus non vult, omnibusque ex rebus voluptatem, quasi mercedem, exigit. Sed ad illum redeo. Si voluptatis causa cum Gallo apud Anienem depugnavit provocatus, & ex ejus spoliis sibi & torquem & cognomen induit, nullam aliam ob causam, nisi quod ei talia facta digna viro videbantur; fortem non puto. Jam si pudor, si modestia, si pudicitia, si, uno verbo, temperantia, pœnæ aut infamiæ metu coercerentur, non sanctitate sua se tuebuntur: quod adulterium⁵¹, quod stuprum, quæ libido non se proripiet ac projiciet aut occultatione proposita, aut impunitate, aut licentia?

Quid? illud, Torquate, quale tandem videtur? te isto nomine, ingenio, gloria, quæ facis, quæ cogitas, quæ contendis, quo referas, cujus rei causa perficere, quæ conaris, velis, quod optimum denique in vita iudices, non audere in conventu dicere? Quid enim mereri velis jam, cum magistratum inieris, & in concionem ascenderis, (est enim tibi edicendum, quæ sis observaturus in jure dicendo: & fortasse etiam, si tibi erit visum, aliquid de majoribus tuis, & de te ipso dices, more majorum) quid merearis igitur, ut te dicas in eo magistratu omnia voluptatis causa facturum esse? teque nihil fecisse in vita, nisi voluptatis causa? An me, inquis, tam amentem putas, ut apud imperitos isto modo loquar? At tu eadem ista dic in iudicio, aut, si coronam times, dic in senatu. Nunquam facies. Cur, nisi quod turpis est oratio? Mene ergo & Triarium dignos existimas, apud quos turpiter loquare?

XXIII. Verum, esto: verbum ipsum voluptatis non habet dignitatem: nec nos fortasse intelligimus. Hoc enim identidem dicitis, non intelligere nos voluptatem quam dicatis. Rem vides difficilem & obscuram. Individua cum dicitis, & intermundia, quæ nec sunt ulla, nec possunt esse, intelligimus:

Tom. II.

X

⁵¹ *Quod adulterium, quod stuprum, quæ se proripiet. Virgilius Eclog. III. 29. Libido non se proripiet.] Opinor legendum, Et cum clamorem, Quo nunc se proripit ille? Davilius.*

mus: voluptas, quæ passeribus nota est omnibus, a nobis intelligi non potest? Quid, si efficio, ut fateare, me non modo, quid sit voluptas, scire, (est enim iucundus motus in sensu) sed etiam, quid eam tu velis esse? Tum enim eam ipsam vis, quam modo ego dixi: & nomen imponis, in motu ut sit, & faciat aliquam varietatem: tum aliam quandam summam voluptatem, cui addi nihil possit: eam tum adesse, cum dolor omnis abfit, eamque stabilem appellas.

Sit sane ista voluptas. Dic in quovis conventu, te omnia dicere, ne doleas. Si ne hoc quidem satis ample, satis honeste dici putas; dic te omnia & in isto magistratu, & in omni vita, utilitatis tuæ causa facturum, nihil nisi quod expediat, nihil denique nisi tua causa: quem clamorem concionis, aut quam spem consulatus ejus, qui tibi paratissimus est, futuram putes? Eamne rationem sequare, qua tecum ipse & cum tuis utare, profiteri autem & in medium proferre non audeas? At vero illa, quæ Peripatetici, quæ Stoici dicunt, semper tibi in ore sunt, in judiciis, in senatu, officium, æquitatem, dignitatem, fidem, recta, honesta, digna imperio, digna populo Romano, omnia pericula pro republica, mori pro patria. Hæc cum loqueris, nos barones stupemus: ut videlicet tecum ipse rides. Nam inter ista tam magnifica verba tamque præclara, non habet ullum voluptas locum, non modo illa, quam in motu esse dicitis, quam omnes urbani, rustici, omnes, inquam, qui Latine loquuntur, voluptatem vocant: sed ne hæc quidem stabilis, quam, præter vos, nemo appellat voluptatem.

XXIV. Vide, ne non debeas verbis nostris uti, sententiis tuis. Quod si vultum tibi, si incessum fingeres, quo gravior viderere, non esses tui similis: verba tu fingas, & ea dicas, quæ non sentias, aut etiam, ut vestitum, sic sententiam habeas aliam domesticam, aliam forensam, ut in fronte ostentatio sit, intus veritas occultetur, vide, quæso, rectumne sit. Mihi quidem eæ veræ videntur opiniones, quæ honestæ, quæ laudabiles, quæ gloriose, quæ in senatu, quæ apud populum,

pulum, quæ in omni cœtu concilioque proferendæ sint: ne id non pudeat sentire, quod pudeat dicere.

Amicitia vero locus ubi esse potest, aut quis amicus esse cuiquam, quem non ipsum amet propter ipsum? Quid autem est amare, e quo nomen amicitia ductum est, nisi velle bonis aliquem affici quam maximis, etiam si ad se ex iis nihil redeat? Et quidem prodest, inquit, mihi eo esse animo. Immo videri fortasse. Esse enim, nisi eris, non potes. Qui autem esse poteris, nisi te amor ipse ceperit? quod non, subducta utilitatis ratione, effici solet, sed ipsum ex se oritur, & sua sponte nascitur. At enim sequor utilitatem. Manebit ergo amicitia tam diu, quam diu sequetur utilitas: & si utilitas amicitiam constituet, tollet eadem. Sed quid ages tandem, si utilitas ab amicitia (ut fit sæpe) defecerit? Relinquesne? quæ ista amicitia est? Retinebis? qui convenit? quid enim de amicitia statueris, vides. Ne in odium veniam, si amicum destitero tueri. Primum cur ista res digna odio est, nisi quod est turpis? Quod si, ne quo incommodo afficiare, non relinques amicum: tamen, ne sine fructu alligatus sis, ut moriatur, optabis. Quod si non modo utilitatem tibi nullam afferet, sed jacturæ rei familiaris erunt faciendæ, labores suscipiendi, adeundum vitæ periculum: ne tum quidem te respicies, & cogitabis sibi quemque natum esse & suis voluptatibus? vadem te ad mortem tyranno dabis pro amico, ut Pythagoreus²² ille fecit Siculo tyranno? aut Pylades cum sis, dices te esse Orestem, ut mori pro amico? aut, si esses Orestes, Pyladem reselleres, te indicares? & si id non probares, quo minus ambo una necaremini, non precarere?

XXV. Faceres tu quidem, Torquate, hæc omnia. Nihil enim arbitror magna laude dignum, quod te prætermisurum credam aut mortis aut doloris metu. Non quaritur autem, quid naturæ tuæ consentaneum sit, sed quid disciplina. Ratio ista, quam defendis; præcepta, quæ didicisti, quæ probas, funditus evertunt amicitiam: quamvis eam Epicurus, ut facit, in cælum efferat laudibus. At coluit ipse amicitias. Quasi quibus

X 2

illum

illum neget & bonum virum, & comem, & humanum fuisse. De ingenio ejus in his disputationibus, non de moribus quaeritur. Sit ista in Græcorum levitate perveritas, qui maledictis insectantur eos, a quibus de veritate dissentiunt. Sed quamvis comis in amicitiiis tuendis fuerit, tamen si hæc vera sunt, (nihil enim affirmo) non satis acutus fuit.

At multis se probavit: & quidem jure fortasse: sed tamen non gravissimum est testimonium multitudinis. In omni enim arte, vel studio, vel quavis scientia, vel in ipsa virtute, optimum quidque rarissimum est. Ac mihi quidem, quod & ipse bonus vir fuit, & multi Epicurei fuerunt, & hodie sunt, & in amicitiiis fideles, & in omni vita constantes, & graves, nec voluptate, sed officio consilia moderantes, hoc videtur major vis honestatis & minor voluptatis. Ita enim vivunt quidam, ut eorum vita refellatur oratio: atque ut cæteri existimantur dicere melius, quam facere, sic hi mihi videntur facere melius, quam dicere.

XXVI. Sed hæc nihil sane ad rem. Illa videamus, quæ a te de amicitia dicta sunt. E quibus unum mihi videbar ab ipso Epicuro dictum cognoscere: amicitiam a voluptate non posse divelli, ob eamque rem colendam esse, quod sine ea tuto & sine metu vivi non posset, nec jucunde quidem posset. Satis est ad hoc responsum. Attulisti aliud humanius horum recentiorum, nunquam dictum ab ipso illo, quod sciam: primo utilitatis causa amicum expeti: cum autem usus accessisset, tum ipsum amari propter se, etiam ommissa spe voluptatis. Hoc etsi multis modis reprehendi potest, tamen accipio quod dant. Mihi enim satis est, ipsis non satis: nam aliquando posse recte fieri dicunt, nulla expectata nec quaesita voluptate.

Posuisti etiam, dicere alios, foedus quoddam inter se facere sapientes, ut quemadmodum sint in se ipsos animati, eodem modo sint erga amicos: id & fieri posse, & sæpe esse factum, & ad voluptates percipiendas maxime pertinere. Hoc foedus facere si potuerunt, faciant etiam illud, ut æquitatem, modestiam, virtutes omnes per se ipsas gratis diligant. At

vero,

vero, si fructibus, & emolumentis, & utilitatibus amicitias coleamus, si nulla caritas erit, quæ faciat amicitiam ipsam sua sponte, vi sua, ex se & propter se expetendam, dubium est, quin fundos & infulas amicis anteponamus?

Licet hic rursus ea commemoros, quæ optimis verbis ab Epicuro de laudibus amicitia dicta sunt. Non quaero, quid dicat, sed quid convenienter rationi possit & sententia sua dicere. Utilitatis causa amicitia est quaesita. Num igitur utiliorem tibi hunc Triarium putas esse posse, quam tua sint Puteolis granaria? Collige omnia, quæ soletis: praesidium amicorum. Satis est tibi in te, satis in legibus, satis & in mediocribus amicitiiis praesidii: jam contemni non poteris. Odium autem & invidiam facile vitabis. Ad eas enim res ab Epicuro præcepta dantur. Et tamen tantis vestigalibus ad liberalitatem utens, etiam sine hac Pyladea amicitia, multorum te benevolentia præclare & tuebere, & munies. At quicum joca, seria, ut dicitur, quicum arcana, quicum occulta omnia? Tecum optime: deinde etiam cum mediocri amico. Sed fac ista esse non inopportuna: quid ad utilitatem tantæ pecuniæ? Vides igitur, si amicitiam sua caritate metiare, nihil esse præstantius: sin emolumento, summas familiaritates prædiorum pretiosorum mercede superari. Me igitur ipsum ames oportet, non mea, si veri amici futuri sumus.

XXVII. Sed in rebus apertissimis nimium longi sumus. Perfecto enim & concluso, neque virtutibus, neque amicitiiis ullam locum esse, si ad voluptatem omnia referantur: nihil præterea magnopere dicendum. Attamen, ne cui loco non videatur esse responsum, pauca etiam nunc dicam ad reliquam orationem tuam. Quoniam igitur omnis summa philosophiæ ad beate vivendum refertur, idque unum expetentes homines se ad hoc studium contulerunt: beate autem vivere alii in alio, vos in voluptate ponitis, item contra, omnem infelicitatem in dolore: id primum videamus, beate vivere vestrum quale sit. Atque hoc dabitur, ut opinor, si modo sit aliquid, esse beatum, id oportere totum poni in potestate sapientis. Nam, si amitti vita beata potest, beata esse non potest. Quis enim

con-

confidit semper sibi illud stabile & firmum permanurum, quod fragile & caducum sit? Qui autem diffidet perpetuitati bonorum suorum, timeat necesse est, ne aliquando, amissis illis, sit miser. Beatus autem esse in maximarum rerum timore nemo potest.

Nemo igitur beatus esse potest. Neque enim in aliqua parte, sed in perpetuitate temporis vita beata duci solet: neque appellatur omnino vita beata, nisi confecta atque absoluta: nec potest quisquam alias beatus esse, alias miser. Qui enim existimabit posse se miserum esse, beatus non erit. Nam cum semel est suscepta beata vita, tam permanet, quam ipsa illa effectrix beatæ vitæ sapientia: neque exspectat ultimum tempus ætatis: quod Cræso scribit Herodotus præceptum a Solone. Etenim ⁵³, quemadmodum tute dicebas, negat Epicurus diurnitatem quidem temporis ad beate vivendum aliquid afferre, nec minorem voluptatem percipi in brevitate temporis, quam si illa sit sempiterna.

Hæc dicuntur inconstantissime. Cum enim summum bonum in voluptate ponat, negat infinito tempore ætatis voluptatem fieri majorem, quam finito atque modico. Qui bonum omne in virtute ponit, is potest dicere perfici beatam vitam perfectione virtutis: negat enim summo bono asserere incrementum diem. Qui autem voluptate vitam effici beatam putabit, qui sibi is conveniet, si negabit voluptatem crescere longinquitate? igitur ne dolorem quidem. An dolor longissimus quisque miserimus: voluptatem non optabiliorem diurnitas facit? Quid est igitur, cur ita semper deum appellet Epicurus *beatam & æternam*? Dempta enim æternitate nihilo beatorum Jupiter, quam Epicurus. Uterque enim summo bono fruitur, id est, voluptate. At enim ⁵⁴ hic etiam dolore. At eum nihili

⁵³ Etenim quemadmodum] Non reddit rationem superioris sententiæ, quod beatam appellari vitam perpetuitate temporis dixerat; sed apponit Epicuri opinionem, negantis diurnitatem temporis augeri beatam vitam, quod resellit infra in eo loco, Hæc dicuntur inconstantissime. Videant igitur eruditi, an sit aptius, quod mihi quidem vide-

tur, at enim pro etenim, verecunda, ut ita dicam, correctione, que unam modo litteram mutet. P. Manutius.

⁵⁴ At enim hic etiam dolore] Duas priores voces delendas esse censeo, ut pote ex sequentibus verbis ait enim natus. Procul dubio nullus hic locus est voci enim. Ecce totam sententiã, Uterque enim summo bono fruitur.

nihili facit: ait enim se, si uratur, *Quam hoc suave!* dicturum. Qua igitur re a deo vincitur, si æternitate non vincitur? in qua ⁵⁵ quid est boni præter summam voluptatem, & eam sempiternam? Quid ergo attinet gloriose loqui, nisi constanter loquere? In voluptate corporis (addam, si vis, animi, dum ea ipsa, ut vultis, sit quoque in corpore) situm est vivere beate. Quid? istam voluptatem perpetuam quis potest præstare sapienti? Nam quibus rebus efficiuntur voluptates, hæ non sunt in potestate sapientis. Non enim in ipsa sapientia positum est beatum esse, sed in iis rebus, quas sapientia comparat ad voluptatem. Totum autem id externum: &, quod externum, id in casu est. Ita fit beatæ vitæ domina fortuna. Quam Epicurus ait *exiguam intervenire sapienti*.

XXVIII. Age, inquit, ista parva sunt. *Sapientem locupletat ipsa natura*: cujus divitias Epicurus ipse parabiles esse docuit. Hæc bene dicuntur: nec ego repugno: sed inter sese ipsa pugnant. Negat enim tenuissimo victu, id est, contemptissimis escis & potionibus, minorem voluptatem percipi, quam rebus exquisitissimis ad epulandum. Huic ego, si negaret quidquam interesse ad beate vivendum, quali uteretur victu, concederem: laudarem etiam: verum enim diceret: idque Socratem, qui voluptatem nullo loco numerat, audio dicentem, *cibi condimentum esse famem, portionis sitim*. Sed qui, ad voluptatem omnia referens, vivit ut Gallonius, loquitur ut Frugi ille Piso, non audio. Nec enim eum, quod sentiat, dicere existimo.

Naturales divitias dixit parabiles esse, quod parvo esset natura contenta. Certe, nisi voluptatem tanti æstimaretis. *Non minor*, inquit, *voluptas percipitur ex vilissimis rebus, quam*

fruitur: hic etiam dolore (fruitur) at eum nihili facit; ait enim &c. Verum est (quod dixit Servius ad Virg. Æn. vii. 50.) *fruitur* de rebus tantum bonis dici: hinc minime propria locutione Epicurus hic dicitur *fruitur* dolore, pro *habere dolorem*. At recte notavit Davivius læpius apud bonos scriptores verbum uni rei proprium pluribus adhiberi. Exempli loco fit illud Virg. Æn. II. 320. *Sæva manu, vitulosque deos, porcumque*

nepotem

ipse trahit.

Ubi *trahit nepotem* proprie dicitur: impropre vero *trahit sacra manu*, cum potius dicitur quis ea *portare*. Pearceius.

⁵⁵ In qua quid est boni] Pronomen ad deum, non ad æternitatem spectat; ideoque legas oportet, in quo quid est boni. Hoc olim vidit Joann Walkerus. Idem.

ex pretiosissimis. Hoc est non modo cor non habere, sed ne palatum quidem. Qui enim voluptatem ipsam contemnunt, iis licet dicere, se acipenserem menæ non anteponere: cui vero in voluptate summum bonum, huic omnia sensu, non ratione sunt iudicanda; eaque dicenda optima, quæ sunt suavissima.

Verum esto: consequatur summam voluptatem, non modo parvo, sed per me nihilo, si potest: sit voluptas non minor in nasturtio illo, quo vesci Persas esse solitos scribit Xenophon, quam in Syracusanis mensis, quæ a Platone graviter vituperantur: sit, inquam, tam facilis, quam vultis, voluptatis comparatio: quid de dolore dicemus? cujus tanta tormenta sunt, ut in his beata vita, si modo dolor summum malum est, esse non possit. Ipse enim Metrodorus, pæne alter Epicurus, beatum esse describit his fere verbis: *cum corpus bene constitutum sit, & sit exploratum, ita futurum*. An id exploratum cuiquam potest esse, quo modo sese habiturum sit corpus non dico ad annum, sed ad vesperam? Dolor igitur, id est summum malum, metuetur semper, etiam si non aderit. Jam enim adesse poterit. Qui potest igitur habitare in beata vita summi mali metus?

Traditur, inquit, ab Epicuro ratio negligendi doloris. Jam ipsum absurdum, maximum malum negligi. Sed quæ tandem ista ratio est? Maximus dolor, inquit, brevis est. Primum, quid tu dicis, breve? deinde dolorem, quem maximum? Quid enim? summus dolor plures dies manere non potest? Vide ne etiam menses: nisi forte eum dicis, qui simul atque arripuit, interficit. Quis istum dolorem timet? illum mallet levares, quo optimum atque humanissimum virum, Cn. Octavium, M. filium, familiarem meum, confici vidi: nec vero semel, nec ad breve tempus, sed & sæpe plane, & diu. Quos, dii immortales! ille cum omnes artus ardere viderentur, cruciatus perferbat? nec tamen miser esse, quia summum id malum non erat: tantummodo laboriosus videbatur. At miser, si in vitiosa & flagitiosa vita afflueret voluptatibus.

XXIX. Quod autem magnum dolorem brevem, longinquum levem

levem esse dicitis, id non intelligo quale sit. Video enim & magnos & eosdem bene longinquos dolores: quorum alia toleratio est verior: qua uti vos non potestis, qui honestatem ipsam per se non amatis. Fortitudinis quædam præcepta sunt, ac pæne leges, quæ effeminari virum vetant in dolore. Quamobrem turpe putandum est, non dico dolere, (nam id quidem est interdum necesse) sed saxum illud Lemnium clamore Philoctetæo fimestare:

Quod ejulatu, questu, gemitu, fremitibus

Resonando ⁵⁶, *mutum flebiles voces refert.*

Huic Epicurus comparet se, si potest:

Cui viperino morsu venæ viscerum

Veneno imbutæ retros cruciatus cient.

Sit Epicurus Philocteta: *Si gravis dolor, brevis*. At jam decimum annum in spelunca jacet. *Si longus, levis*: dat enim intervalla & relaxat. Primum non sæpe: deinde quæ est ista relaxatio, cum & præteriti doloris memoria recens est; & futuri atque impendentis torquet timor? Moriatur, inquit. Fortasse id optimum, sed ubi illud, *Plus semper voluptatis*? Si enim ita est; vide, ne facinus facias, cum mori suadeas. Potius ergo illa dicantur, turpe esse viro debilitari ⁵⁷, dolore frangi, succumbere. Nam ista vestra, *Si gravis, brevis; si longus, levis*, dictata ⁵⁸ sunt. Virtutis, magnitudinis animi, patientiæ, fortitudinis fomentis dolor mitigari solet.

XXX. Audi, ne longe abeam, moriens quid dicat Epicurus, & intellige, facta ejus cum dictis discrepare. EPICURUS HERMACHO S. *Cum ageremus, inquit, vite beatam & eundem supremum diem, scribebamur hæc. Tanti autem morbi adierant vesicæ & viscerum, ut nihil ad eorum magnitudinem possit accedere. Ecce miserum hominem, si dolor summum malum est. Dicit aliter non potest. Sed audiamus ipsum. Compensabatur tamen, inquit, cum his omnibus animi læritia, quam capiebam*

Tom. II.

Y

memo-

⁵⁶ Resonando mutum] Vulgo multum, sensu vix ullo. Sed elegantissimus est ille, quem præbet lectio nobis recepta, & Victorio. Vide Tusc. II. 13. & Jos. Scaligerum ad Varronis lib. vi. L. L. p. 102. Idem.

⁵⁷ Debilitari, dolore frangi] Alii sic di-

stinguunt: debilitari dolore, frangi, &c. Victorio, debilitari, dolore, frangi.

⁵⁸ Dictata sunt] Id est, dictari possunt, atque ut dicitur lib. I. de Orat. cap. 23, loquacitas sine usû, cantilena ex scholis. Anonymus.

memoria rationum inventorumque nostrorum. Sed tu, ut dignum est tua erga me & erga philosophiam voluntate, ab adolescentulo suscepta, fac ut Metrodori tuare liberos.

Non ego jam Epaminondæ, non Leonidæ mortem hujus morti antepono: quorum alter cum vicisset Lacedæmonios apud Mantineam, simulque ipse gravi vulnere exanimari se videret; ut primum delpexit, quæsit, salvusne esset clypeus; cum salvum esse stentes sui respondissent, rogavit, essentne fusi hostes; cumque id quoque, ut cupiebat, audivisset, evelli iussit eam, qua erat transfixus, hastam. Ita multo sanguine profuso in lætitia & in victoria est mortuus. Leonidas autem, rex Lacedæmoniorum, se in Thermopylis, trecentosque eos, quos e-duxerat Sparta, cum esset propofita aut fuga turpis, aut gloriosa mors, opposuit hostibus. Præclaræ mortes sunt imperatoriar. Philosophi autem in suis lectulis plerumque moriuntur.

Refert tamen, quod sibi videtur esse morienti magna laus. *Compensabatur*, inquit, *cum summis doloribus lætitia*. Audio equidem philosophi vocem, Epicure. Sed, quid tibi dicendum sit, oblitus es. Primum enim, si vera sunt ea, quorum recordatione te gaudere dicis, hoc est, si vera sunt tua scripta & inventa, gaudere non potes. Nihil enim jam habes, quod ad corpus referas. Est autem a te semper dictum, nec gaudere quemquam, nisi propter corpus, nec dolere. *Præteritis*, inquit, *gaudeo*. Quibusnam præteritis? si ad corpus pertinentibus; rationes tuas te video compensare cum istis doloribus, non memoriam corpore perceptarum voluptatum. Si autem ad animum; falsum est, quod negas animi ullum esse gaudium, quod non referatur ad corpus. Cur deinde Metrodori liberos commendas? quid ex isto tuo egregio officio & tanta fide (sic enim existimo) ad corpus refers?

XXXI. Huc & illuc, Torquate, vos versetis licet: nihil in hac præclara epistola scriptum ab Epicuro congruens & conveniens decretis ejus reperietis. Ita redarguitur ipse a sese, venientque ³⁹ scripta ejus probitate ipsius ac moribus. Nam i-

³⁹ Venientque scripta ejus] Quidam legi *venient*. Eliensis sec. Med. & Pal. pr. *vin-*
volunt *vincunturque*. Lambinus. Puridissime, *contorque*. Malim tamen *convincunturque*,
hoc

sta commendatio puerorum, memoria & caritas amicitiae, summorum officiorum in extremo spiritu conservatio, indicat innatam esse homini probitatem gratitiam, non invitatam voluptatibus, nec præmiorum mercedibus evocatam. Quod enim testimonium majus quarimus, quæ honesta & recta sint, ipsa esse optabilia per sese, cum videamus tanta officia morientis? Sed, ut epistolam laudandam arbitror eam, quam modo totidem fere verbis intepretatus sum, (quanquam ea cum summa ejus philosophi nullo modo congruebat) sic ejusdem testamentum non solum a philosophi gravitate, sed etiam ab ipsius sententia judico discrepare. Scripsit enim, & multis sæpe verbis, & breviter apteque, in eo libro, quem modo nominavi, *mortem nihil ad nos pertinere*. Quod enim *dissolutum sit, id esse sine sensu: quod autem sine sensu sit, id nihil omnino ad nos pertinere*. Hoc ipsum elegantius poni meliusque potuit. Nam quod ita positum est, Quod dissolutum sit, id esse sine sensu, id ejusmodi est, ut non satis plane dicat, quid sit dissolutum. Sed tamen intelligo, quid velit. Quæro autem, quid sit, quod, cum dissolutione, id est morte, sensus omnino extingatur; & cum reliqui nihil sit omnino, quod pertineat ad nos; tam accurate tamque diligenter caveat & fancias, ut *Amynomachus & Timocrates, heredes sui, de Hermachi sententia dent, quod satis sit ad diem agendum natalem suum quotannis, mense Gamelione: iremque omnibus mensibus, vicesimo die lune, dent ad eorum epulas, qui una secum philosophari sunt, ut & sui & Metrodori memoria colatur*.

Hæc ego non possum dicere non esse hominis & belli & humani; sapientis vero nullo modo, physici præsertim, quem se ille esse vult, putare ullum esse cujuscumque diem natalem. Quid? verene potest esse dies sapius, qui semel fuit? certe non potest. An ejusdem modi? ne id quidem, nisi cum multa annorum intercesserint millia, ut omnium fiderum eodem, unde profecta sint, fiat ad unum tempus reversio: nullus est

Y 2

igitur

hoc est, reselluntur, redarguntur, confunduntur, ut eorum vicia resellatur oratio. Davi-
tauntur. Supra cap. 25. Ita enim vivunt qui-
suis.

igitur cujusquam dies natalis. At habetur. Et ego id scilicet nesciebam. Sed, ut sit, etiamne post mortem coletur: idque testamento cavebit is, qui vobis quasi oraculum ediderit, nihil post mortem ad nos pertinere? Hac non erant ejus, qui innumerabiles mundos infinitasque regiones, quarum nulla esset ora, nulla extremitas, mente peragravisset. Numquid tale Democritus? ut alios omitam, hunc appello, quem ille unum secutus est.

Quod si dies notandus fuit, eumne potius, quo natus, an eum, quo sapiens factus est? Non potuit, inquit, fieri sapiens, nisi natus esset. Et isto modo ne si avia quidem ejus nata non esset. Res tota, Torquate, non doctorum hominum, velle post mortem epulis celebrari memoriam sui nominis. Quos quidem dies quemadmodum agatis, & in quantam hominum facerorum urbanitatem incurritis, non dico. Nihil opus est litibus. Tantum dico, magis fuisse vestrum agere Epicuri diem natalem, quam illius, testamento cavere ut ageretur.

XXXII. Sed, ut ad propositum revertamur, (de dolore enim cum dicereimus, ad istam epistolam delati sumus) nunc totum illud concludi sic licet: Qui in summo malo est, istum, cum in eo est, non est beatus. Sapiens autem semper beatus est, & est aliquando in dolore. Non est igitur summum malum dolor. Jam illud quale tandem est? *Bona praeferita non effluere sapienti, mala meminisse non oportere.* Primum in nostrane potestate est, quid meminerimus? Themistocles quidem, cum ei Simonides aut quis alius artem memoriae polliceretur, *Oblivionis, inquit, malle: nam meminisse etiam quae nolo, oblivisci non possum quae volo.* Magno hic ingenio. Sed res se tamen sic habet, ut nimis imperiosi philosophi sit, vetare meminisse. Vide, ne ista sint Manliana⁶⁰ vestra, aut majora etiam, si imperes quod facere non possim.

Quid, si etiam jucunda memoria est praeteritorum malorum? ut proverbia nonnulla vetera sint, quam vestra dogmata. Vulgo enim dicitur, *Jucundi acti labores*: nec male Euripides,

⁶⁰ Manliana [Vide supra, cap. 19.]

pidēs, (concludam, si potero, Latine: Graecum enim hunc versum nostis omnes)

Suavis laborum est praeteritorum memoria.
Sed ad bona praeterita redeamus. Quae si a vobis talia dicerentur, qualibus C. Marius uti poterat, ut expulsus, egens, in palude demersus, tropaeorum recordatione levaret dolorem suum: audirem, & plane probarem. Nec enim absolvi beata vita sapientis, nec ad exitum perducere poterit, si prima quaeque, bene ab eo consulta atque facta, ipsius oblivione obruerentur. Sed vobis voluptatum perceptarum recordatio vitam beatam facit, & quidem corpore perceptarum. Nam si quae sunt aliae, falsum est, omnes animi voluptates esse e corporis societate. Corporis autem voluptas si etiam praeterita delectat, non intelligo, cur Aristoteles Sardanapali⁶¹ epigramma tantopere derideat: in quo ille rex Assyriae gloriatur, se omnes secum libidinum voluptates abstulisse. Quod enim ne vivus quidem, inquit, diutius sentire poterat, quam dum fruebatur; quo modo id potuit mortuo permanere? Fluit igitur voluptas corporis, & prima quaeque avolat, sapiusque relinquit causas poenitendi, quam recordandi. Itaque beator Africanus cum patria illo modo loquens,

Desine Roma tuos hostes... reliquaque praclare:

Namque tibi monumenta mei peperere labores.

Laboribus hic praeteritis gaudet: tu jubes voluptatibus. Hic se ad ea revocat, e quibus nihil unquam retulerit ad corpus: tu totus haeres in corpore.

XXXIII. Illud autem ipsum qui obtineri potest, quod dicitis, omnes animi & voluptates & dolores ad corporis voluptates & dolores pertinere? Nihilne te delectat unquam? video, quicum loquar: te igitur, Torquate, ipsum per se nihil delectat? Omitto dignitatem, honestatem, speciem ipsam virtutum, de quibus ante dictum est: haec leviora ponam: poema, orationem, cum aut scribis, aut legis; cum omnium factorum, cum regionum conquiris historiam; signum, tabula, locus amoenus, ludi, venatio, villa Luculli, (nam si tuam

⁶¹ Sardanapali epigramma [Vide Tuscul. V. cap. 35.]

tuum dicerem, latebram haberes; ad corpus dicerem pertinere; sed ea, quæ dixi, ad corpusne refert? an est aliquid, quod te sua sponte delectet? Aut pertinacissimus fueris, si in eo perfliteris, ad corpus ea, quæ dixi referre: aut deserueris totam Epicuri voluptatem, si negaveris.

Quod vero a te disputatum est, majores esse voluptates & dolores animi quam corporis, quia trium temporum particeps animus sit, corpore autem presentia solum sentiantur; qui probari potest? Ut is, qui propter me aliquid gaudeat, plus quam ego ipse gaudeat? Animi voluptas oritur propter voluptatem corporis, & major est animi voluptas quam corporis. Ita fit, ut gratulator lætior sit quam is, cui gratuletur. Sed, dum efficere vultis beatum sapientem, cum maximas animo voluptates percipiat, omnibusque partibus majores quam corpore, quid occurrat non videtis. Animi enim quoque dolores percipiet omnibus partibus majores, quam corporis. Ita miser sit aliquando necesse est is, quem vos beatum semper vultis esse. Nec vero id, dum omnia ad voluptatem doloremque referetis, efficietis unquam.

Quare aliud aliquid, Torquate, hominis summum bonum reperiendum est. Voluptatem bestiis concedamus: quibus vos de summo bono testibus uti soletis. Quid, si etiam bestia multa faciunt, duce sua quæque natura? partim ⁶² indulgenter, vel cum labore; ut in gignendo, in educando perfacile appareat; aliud quiddam iis propositum, non voluptatem: partim cursu & peregrinatione lætantur; congregatione aliarum

coetum

⁶² Partim indulgenter, vel cum labore, ut in gignendo... apparet] Suspectus est mihi hic locus, cui fanando sic se Lambinus offert, partim indulgenter, vel cum labore in gignendo, in educando, ut perfacile appareat &c. Bene ille, opinor, quod mutavit locum conjunctionis ut; nam labor ille est labor in gignendo & educando, ut Cicero dicit in III. 19. *bestiarum in satu & educatione laborem cum certamine nature ipsas coetum videmus audire.* Sed ne sic eundem fati se mihi commendat vulgata lectio; quia non video quid velint ista indulgenter, vel cum labore. Annon opus est verbo quodam, cum pro-

xime sequatur partim lætantur? Equidem suspicor Ciceronem scripsisse, *Quid, si etiam bestia multa faciunt, duce sua quæque natura? partim indulgenti labori in gignendo, vel (si ve &) in educando, ut perfacile appareat... non voluptatem.* Tum demum voces, *indulgenti labori*, respondebunt sequentibus, *partim cursu & peregrinatione lætantur.* Et per phrasin indulgenti labori lætor intelligat, multum laborant: cui simile est illud Virg. *Æn. II. 776.*

Quid tantum insano juvat indulgere labori? Pearcius.

coetum quodam modo civitatis imitantur. Videmus in quodam volucrum genere nonnulla indicia pietatis, cognitionem, memoriam: in multis etiam * disciplinam. Ergo in bestiis erunt secreta a voluptate humanarum quædam simulacra virtutum: in ipsis hominibus virtus, nisi voluptatis causa, nulla erit? & homini, qui cæteris animantibus plurimum præstat, præcipui a natura nihil datum esse dicemus?

XXXIV. Nos vero, si quidem in voluptate sint omnia; longe multumque superamur a bestiis: quibus ipsa terra fundit ex sese pascua varios, varietate abundantes, nihil laborantibus: nobis autem aut vix, aut ne vix quidem, suppetunt multo labore quærentibus. Nec tamen ullo modo summum pecudis bonum & hominis idem mihi videri potest. Quid enim tanto opus est instrumento in optimis artibus comparandis, quid tanto concursu honestissimorum studiorum, tanto virtutum comitatu, si ea nullam ad aliam rem nisi ad voluptatem conquirunt? Ut, si Xerxes, cum tantis classibus, tantisque equestribus & pedestribus copiis, Hellepontum junctus, Athone perfosso, maria ambulavisset, terramque navigasset, si cum tanto impetu in Græciam venisset, causam ejus quis ex eo quereret tantarum copiarum tantique belli, mel se auferre ex Hymetto voluisse diceret, certe sine causa videretur tanta conatus: sic nos sapientem, plurimis & gravissimis artibus atque virtutibus instructum & ornatum, non, ut illum, maria pedibus peragrantem, classibus montes, sed omne cælum totamque cum universo mari terram mente complexum, voluptatem petere si dicemus, mellis causa dicemus tanta molitum.

Ad altiora quædam & magnificentiora, mihi crede, Torquate, nati sumus: nec id ex animi solum partibus, in quibus inest memoria rerum innumerabilium, & ea quidem infinita; inest conjectura consequentium, non multum a divinatione differens; inest moderator cupiditatis pudor; inest ad humanam societatem justitiæ fida custodia; inest in perpetendis laboribus adeundisque periculis firma & stabilis doloris mortificque contemptio. Ergo hæc in animis. Tu autem etiam membra

* Vid. Grut. desideria videmus

membra ipsa sensusque considera: qui tibi, ut reliquæ corporis partes, non comites solum virtutum, sed ministri etiam videbuntur. Quid, si in ipso corpore multa voluptati præponenda sunt, ut vires, valetudo, velocitas, pulchritudo? Quid tandem in animis censet? in quibus doctissimi illi veteres inesse quiddam cæleste & divinum putaverunt.

Quod si esset in voluptate summum bonum, ut dicitis; optabile esset, in voluptate maxima, nullo intervallo interjecto, dies noctesque versari, cum omnes sensus dulcedine omni quasi perfusi moverentur. Quis est autem dignus nomine hominis, qui unum diem totum velit esse in isto genere voluptatis? Cyrenaici quidem non recusant. Vestri hæc verecundius: illi fortasse constantius. Sed lustremus animo non has maximas artes, quibus qui carebant, inertes a majoribus nominabantur: sed quæro, num existimes non dico Homerum, Archilochum, Pindarum, sed Phidiam, Polycleturn, Zeuxin, ad voluptates artes suas direxisse? Ergo opifex plus sibi proponet ad formarum, quam civis excellens ad factorum pulchritudinem?

Quæ autem est alia causa erroris tanti, tam longe lateque diffusi, nisi quod is, qui voluptatem summum bonum esse decernit, non cum ea parte animi, in qua inest ratio atque consilium, sed cum cupiditate, id est, cum animi levissima parte deliberat? Quæro enim de te: si sunt dii, ut vos etiam putatis, qui possunt esse beati, cum voluptates corpore percipere non possint? aut si sine eo genere voluptatis beati sunt, cur similem animi usum in sapiente esse nolitis?

XXXV. Lege laudationes, Torquate, non eorum, qui sunt ab Homero laudati, non Cyri, non Agefilai, non Aristidis, non Themistoclis, non Philippi, non Alexandri: lege nostrorum hominum, lege vestræ familiæ: neminem videbis ita laudatum, ut artifex callidus comparandarum voluptatum diceretur. Non elegia monumentorum id significant, velut hoc ⁶³

⁶³ Velut hoc ad portam, uno ore cui plurimum. Cæ.] Cum codices habeant uno cum, Cicero de Leg. II. 23. dicit, antiquitus avel uno cui, recte Davius alique legunt ram fuisse extra portam Collinam cum hac inscri-

ad portam: Uno ore, cui plurimæ consentiunt gentes, populi primum fuisse virum. Idne consensisse de Calatino ⁶⁴ plurimas gentes arbitramur; primum populi fuisse, quod præstantissimus fuisset in conficiendis voluptatibus? Ergo in iis adolescentibus bonam spem esse dicemus & magnam indolem, quos suis commodis infervituros, & quidquid ipsi expedit facturos arbitramur? Nonne videmus, quanta perturbatio rerum omnium consequatur? quanta confusio? Tollitur beneficium: tollitur gratia: quæ sunt vincula concordie. Nec enim, si tuam ob causam cuiquam commodos, beneficium illud habendum est, sed generatio: nec gratia deberi videtur ei, qui suam ob causam commodaverit. Maximas vero virtutes jacere omnes necesse est, voluptate dominante. Sunt etiam turpitudines plurimæ, quæ, nisi honestas natura plurimum valeat, cur non cadant in sapientem non est facile defendere.

Ac, ne plura complectar, (sunt enim innumerabilia) bene laudata virtus voluptatis aditus intercludat necesse est. Quod jam a me exspectare noli. Tute introspecte in mentem tuam ipse: eamque omni cogitatione pertractans, percontare ipse te, perpetuis malis voluptatibus perfruens, in ea, quam sapere ulupabas, tranquillitate degere omnem ætatem sine dolore; assumpto etiam illo, quod vos quidem adjungere soletis, sed fieri non potest, sine doloris metu: an, cum de omnibus gentibus optime mererere, cum opem indigentibus salutemque ferres, vel Herculis perpeti ærumnas. Sic enim majores nostri labores non fugiendos, tristissimo tamen verbo ærumnas etiam in deo nominaverunt. Exigerem ex te, cogereque tu responderes, nisi vererere, ne Herculem ipsum ea, quæ pro salute gentium summo labore gessisset, voluptatis causa gessisse diceres.

Tom. II.

Z

Que

inscriptione, Domina Honoris, eamque causam fuisse adis Honoris postea dedicanda: sed cum multa in eo loco scriptura fuissent, a pontificibus excæta sunt; statuit enim Collegium locum publicum non potuisse privata religione obligari. Hoc igitur Cicero in eo, quem excutimus, loco videtur innuere, sepulcrum solius Atilii Calatini ibi a pontificibus intantum relictum fuisse: inde vere dici potuit hoc unicum fuisse elogium, cum ne monu-

menta quidem elogis cæterorum extarent. Nec aliter Noster dicit in Seneca. c. 17. Quærit in Atilio Calatino! in quem illud elogium unicum; Plurima &c. Idem. ⁶⁴ De Calatino] Anno 495. A. Atilius Calatinus Enna, Drepano, Lilybæo hostilia præsidia dejecit, Panormum cepit totamque Siciliam pervagatus, paucis navibus magnam hostium classem duce Amilcare superavit. Muretus.

Quæ cum dixissem, Habeo, inquit Torquatus, ad quos ista referam: & quanquam aliquid ipse poteram, tamen invenire malo paratiores familiares nostros. Credo, Syronem dicis & Philodemum, cum optimos viros, tum doctissimos homines. Recte, inquit, intelligis. Age sane, inquam. Sed erat æquus, Triarium aliquid de nostra dissensione judicare. Immo, inquit arridens, iniquum, hac quidem de re. Tu enim ista lenius: hic Stoicorum more nos vexat. Tum Triarius, Posthac quidem, inquit, audacius. Nam hæc ipsa mihi erunt in promptu, quæ modo audivi; nec ante aggrediar, quam te ab istis, quos dicis, instructum videro. Quæ cum essent dicta, finem fecimus & ambulandi, & disputandi.

DE

DE FINIBUS BONORUM ET MALORUM,

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Liber hic cum quarto continet in Luculli Tusculano inter Catonem & Ciceronem habitam de fine bonorum & malorum disputationem, in qua Catoni Stoicæ, Ciceroni vero Peripateticæ partes tribuuntur. Pramisso brevi de ratione Stoicæ & Peripateticæ sermone, utrum verbis an re discrepent, quorum illud Cicero contendebat, hoc Cato pugnabat, cap. 3. 4. fit ad ipsam disputationem accessio, & Cato totam Stoicam rationem explicat. Ejus disputationis hæc summa est: simul ac natus est homo, ipse sibi commendatur & conciliatur a natura ad se conservandum, & ab interitu alienatur. Hæc prima appetitio ubi consecuta est id quod querebat, accedit voluptas, quæ perperam pro ipsa prima appetitione habetur ab Epicuro, & in primis naturalibus, scilicet initiis naturæ ponitur. Sed ad hæc initia propter se appetenda ponenda etiam sunt rerum cognitiones (*κατανόησις*) & artes ipsæ, quod pueri gaudent, si quid ipsi invenero, etsi nihil inde ad se commodi perveniat: & dignæ sunt artes assumptione, cum & cognitiones contineant, & via sint ac ratione constituta, cap. 15. His initiis postis, sequitur prima divisio hæc: aliud esse æstimabile, quod secundum naturam sit, aut efficiat aliquid per se selectione dignum; aliud inæstimabile, quod sit illi contrarium. Constituto hoc, ut quæ secundum naturam sint, propter se sumantur, primum est officium (*καθήκον*) ut se conservet homo in naturæ statu; deinceps ut ea teneat, quæ secundum naturam sunt, pellatque contraria. Simul autem cepit intelligentiam, vel notionem potius (*ἐννοια*) & vidit rerum agendarum ordinem, plus eum diligit, quam ipsa illa initia, atque

Z 2

colli-